

Palmira Legurska

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

What else did I think when I read KalinaMicheva's Book *The Collision of Purity and Impurity in Bulgarian Language and Culture*

Палмира Легурска

(София, ИБЕ, БАН)

Какво още си помислих, когато прочетох книгата на Калина Мичева „Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език”

Културата се определя като система на съзнанието, свързана с определен етнос, а съзнанието като образ на света е присъщ на носителите на конкретната култура. При такъв подход значенията, придобивани в процеса на социализацията, стават най-важни съставляващи на съзнанието. Езиковото съзнание като част от съзнанието на индивида, работи със значенията като социални образувания, които намират външен израз с помощта на думата (в широк смисъл отделната дума, асоциативното поле, текста според Н. В. Уфимцева).

Калина Мичева защити дисертация на тема: „Семантичните опозиции в българския език и техните културни традиции”, върху тази основа тя оформи книгата „Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език”.

Освен за специалисти – културолози, езиковеди, хуманитарии изобщо, тя представлява интерес и за широк кръг читатели с вкус към културата, езика и духовното, днес доста крехки и уязвими.

Едно от езиковите измерения на противопоставянето „чист-мръсен” в културата и езика се свързва с мястото на човека и взаимодействието му с окръжаващия свят и обществото.

В Библията четем:

„Кажете на синовете Израилеви: ето кои животни бива да ядете измежду всичкия добитък по земята:

Яжте всеки добитък, който има раздвоени копита и на копитата - дълбок разрез, и който преживя.

Не яжте само тия от преживните и с раздвоени копита: камилата, защото тя преживя, но копитата ѝ не са раздвоени; тя е нечиста за вас;

Заека, защото преживя, но копитата му не са раздвоени; той е нечист за вас;

Свинята, защото копитата ѝ са раздвоени, и на копитата си има дълбок разрез, но не преживя; тя е нечиста за вас.

Месото им не яжте и до труповете им не се допирайте; те са нечисти за вас”.

Левити, гл. 11

Къде да потърсим и как да обясним тези забрани?

Във всички култури, дори най-първобитните, опасният, неразбираем и непредсказуем свят на дивата природа се противопоставя на подредения, безопасен и уютен свят на културата – „нашия свят”. Животът на древния човек е бил регламентиран от редица опозиции, които са им помагали да направят правилния избор – свой-чужд, разрешен-забранен, светъл-тъмен и не на последно място – чист-мръсен.

Според Макс Фасмер, идеята за *чист* има много ясна и прозрачна етимология: това е древно страдателно причастие от същия корен, от който е и глагола *цедя*. Изходната форма **keidť* след монофтонгизацията *ei > u*, изменението *dt > tt > ст* и *к > ч* пред предната гласна е дава формата *чист*. Така че *чист* буквално означава “прецеден, филтриран, отделен от ненужното”. В индоевропейските езици сродни думи са латинското *scindō, scicidī* и гръцкото *σχίζω* (откъдето и схизма) – “разцепвам”. Още в етимологията на думата прозира идеята, че изначално нещата са нечисти и за да се стигне до състоянието на чистота е нужна целенасочена дейност.

В индоевропейския свят *нечистотата* се свързва с враждебния хтоничен свят на подземния бог – противника на небесния гръмовержец. При славяните това е Велес, в древна Индия - Вритра или Варуна; той живее някъде долу, в пещера или под дърво, близко до водата и е свързан със света на отвъдното. Според В. Н. Топоров, древният

звук комплекс br-, mr- първоначално е предавал комплекс от идеи, свързани именно с оня свят – нещо тъмно, влажно и студено, където живеят мъртвите. Тук спадат такива славянски корени, като *мрак*; *мраз* и *мръзна*. Идеята за влага се съдържа в руската дума *моросит* – „ръми”, в гръцката *broche* – „дъжд” и древноиндийската *marṣati* – „пръска, ръси”. От същия корен са думите *мъртъв* и *смърт*, лат. *mortuus*, гръц. *βροτός* „смъртен”, др.-инд. *mártas* " смъртен, човек" и английското *murder* “убийство”.

Съществата, свързани с подземния свят, също така символизират и плодородието и жизнената сила. Оттук и значенията, свързани с възпроизводителните сили - рибите се *мръстят* (хвърлят хайвер), овците се *мърхолявят*, зайците се *мръчат*. Към същото гнездо се отнася и българската дума *мръсен*, заедно с руската *мерзкий*, както и понятията *мразя*, *омразен* и *омерзителен*.

Нечистотата е не просто физическо понятие, то функционира в света на културата и *се противопоставя на ритуалната чистота*. В старобългарски намираме думата **мръсити** с значение “осквернявам се, смърсявам се, нарушавам ритуална забрана”. В книгата си “Индоевропейският език и индоевропейци” Т. В. Гамкрелидзе и Вяч. Вс. Иванов установяват, че далечните ни предци са делели животните на ритуално близки и ритуално не-близки до човека. Към последните са спадали такива животни, като *котка*, *куче* и *свиня*. В българските традиции свинското на коледната трапеза никога не се прекадява – за разлика от гергьовското агне и петровското пиле, които са жертвена, богоугодна храна.

Авторката, коментирайки понятието курбан, пише: „жертвата се избира от кръга на домашните животни и птици – крава..., овца..., пиле..., свиня (само за Коледа, тъй като е мръсно животно)”. В същото време, свинята не намира място в раздела „Нечисти животни”. Този факт е показателен. В дихотомията ‘чист-нечист’ маркираният член на опозицията е именно чистота; липсата на признака ‘чистота’ поставя втория член в такава позиция, където идеята за ‘мръсен’ може да се реализира, но може и да не се реализира.

Калина Мичева, цитирайки Йежи Фарино (Jerzy Faryno), пише: „Мръсотията е първична, самопораждаща се, самостоятелна. Чистотата, обратно, е вторична, несамостоятелна, резултат от целенасочени действия. Следователно по своя произход мръсното е природно, стихийно, а чистото – социално, съзнателно”. Но в опозицията ‘природа-култура’ има и междинни елементи, като храната например. Храната по

произход принадлежи на природата, но се използва като продукт на културата. По този начин в прехода ‘природа-култура’ храната е медиатор /посредник/.

Всеки народ, всяка култура има свои идеи за чисто и мръсно, за разрешено и забранено. И за да оценим приноса на Калина Мичева именно за българската култура и език, нека завършим с един международен преглед – на това, как животните се възприемат като хранителен източник в различните култури:

	Отбягват	Приемат
Влечуги и земноводни	юдаизъм	Жабешки бутчета-Франция, алигатор - Център. Америка
Прилеп	юдаизъм	Индонезия
Мечка	ислям, юдаизъм	
хищни птици	почти навсякъде	
врана		Шотландия
камила	юдаизъм	арабски п-ов
котки	почти навсякъде. В испански има израз “да пробуташ котка за заек” – да измамиш.	Китай, Виетнам
говеждо	индуси, зороастрийци, будисти (Китай, Цейлон)	
мекотели, раци	юдаизъм	
КУЧЕТА	почти навсякъде	Виетнам, Южен Китай, доколумбова Америка
риба	кушитска рибна забрана, скотовъди	
риба, водни птици	навахо, апачи	

сом, змийорка	юдаизъм (нямат люспи)	
кон	англоезичен свят	южна Европа, Казахстан
насекоми	юдаизъм, Европа	Азия, Африка, Лат. Америка
гъби	Скандинавия, Британия, Бенгалия	